

National Identity in Social Studies Textbooks of Sixth and Seventh Grade

*Morteza Golshani**

E-mail: morteza.golshani.g@gmail.com

*Abdol Hosein Heidari***

E-mail: a_heidari53@yahoo.com

Received : 2022/2/8

Revised: 2022/6/27

Accepted: 2022/6/27

Doi: 10.22034/RJNSQ.2022.328835.1364

 20.1001.1.1735059.1401.23.90.8.9

Abstract:

It is essential to pay attention to the national identity of the students. A complete and comprehensive plan is needed in this regard. The present study was conducted to investigate the level of attention to the issue of national identity in social studies textbooks in the sixth grade of elementary school and seventh grade of junior high school. This research is descriptive-analytical and is based on the Shannon entropy method. The statistical population was social studies textbooks for the sixth grade of elementary school and the seventh grade of junior high school in the academic year 2021-2022. The statistical sample was considered equal to the statistical population. Also, data with 9 dimensions and 37 components was collected using a checklist of national identity dimensions. The results of Shannon entropy content analysis showed that from the study of social studies textbooks in the sixth grade of elementary school and the seventh grade of junior high school, out of 283 units of national identity, out of 1331 units of propositions in the statistical community, the dimension of culture and cultural heritage with 108 cases, had the most and the political dimension with 5 cases, had the most minor frequency. The highest coefficient of importance with the value of 0.179 was related to the social dimension and the lowest coefficient of importance with the value of 0.112 was related to the dimension of nationality. The results showed that the level of attention to the dimensions of national identity in these books is different, and little attention has been paid to some dimensions.

keywords: Ethnic Studies, Peace, Distinction, National Government, Iran.

* M.A. Student of Elementary Education, Department of Elementary Education, Farhangian University, Ardabil, Iran (Corresponding Author).

** Assistant Professor of Language and Literature, Department of Elementary Education, Allameh Tabatabai Farhangian University, Ardabil, Iran.

هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول

نوع مقاله: پژوهشی

مرتضی گلشانی*

E-mail: morteza.golshani.g@gmail.com

عبدالحسین حیدری**

E-mail: a_heidari53@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۴/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۴/۶

چکیده

توجه به هویت ملی دانش‌آموزان، بسیار حائز اهمیت است و یک برنامه کامل و جامع، در این زمینه، موردنیاز است. پژوهش حاضر، باهدف بررسی میزان توجه، به موضوع هویت ملی، در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، اجرا شد. این پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده و با روش آنتروپی شانون است. جامعه آماری، کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، در سال تحصیلی ۱۴۰۱_۱۴۰۰، بود. نمونه آماری نیز، برابر با جامعه آماری، در نظر گرفته شد. همچنین، با استفاده از فهرست واریاسی از ابعاد هویت ملی، با ۹ بعد و ۳۷ مؤلفه، داده‌ها، جمع‌آوری شدند. نتایج تحلیل محتوای آنتروپی شانون، نشان داد که از بررسی کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، از مجموع ۲۸۳ واحد شمارش‌شده مربوط به هویت ملی، از کل ۱۳۳۱ واحد گزاره (متون، تصاویر، فعالیت‌ها و پرسش‌های) موجود در جامعه آماری، بعد فرهنگ و میراث فرهنگی با ۱۰۸ مورد، بیش‌ترین و بعد سیاسی با ۵ مورد، کم‌ترین فراوانی را به خود اختصاص دادند. بیش‌ترین ضریب اهمیت نیز با مقدار (۰/۱۷۹)، مربوط به بعد اجتماعی و کم‌ترین ضریب اهمیت با مقدار (۰/۱۱۲) مربوط به بعد ملیت بود. نتایج نشان داد که میزان توجه به ابعاد هویت ملی، در این کتب، متفاوت است و به بعضی ابعاد و مؤلفه‌ها، کم‌توجه شده است. همچنین به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، به‌طور متعادل و متوازن اشاره نشده است.

کلیدواژه‌ها: مطالعات اجتماعی، هویت ملی، ششم ابتدایی، هفتم متوسطه اول.

* دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی، گروه آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول).
** استادیار زبان و ادبیات، گروه آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان علامه طباطبایی، اردبیل، ایران.

مقدمه و طرح مسئله

دوران مختلف زندگی انسان، اهمیت‌های خاص خود را دارند؛ از مهم‌ترین دوران زندگی آدمی نیز، دوران نوجوانی و کودکی است؛ چراکه، شامل مراحل از زندگی هستند که پایه و اساس رشد و توسعه، در آن بسیار مهم است (لیدی و گوین، ۲۰۲۰: ۱۰۷۱). هویت انسان‌ها نیز، از این دوران، شروع به تشکیل شدن می‌شود؛ تا جایی که بعدها، در دوران دیگر زندگی، ادامه پیدا می‌کند؛ از آنجایی که دوران کودکی، زیربنای تشکیل هویت، در انسان‌هاست، از اهمیت خاصی برخوردار است. می‌توان گفت توسعه هویت افراد در دوران نوجوانی‌شان، از مهارت‌های اصلی رشد به حساب می‌آید (اومانا_تیلور و همکاران، ۲۰۲۰: ۷۰۶). همچنین هویت سرمایه بسیار مهمی است که موجب ایجاد باور در افراد می‌شود (بونومی و همکاران، ۲۰۲۱: ۲۳۷۱) و برای هدایت شناخت افراد نیز، کارایی دارد (ووسیلیس و همکاران، ۲۰۲۱: ۲۰۰).

در چند دهه‌ی گذشته، موضوع هویت در ابعاد فردی و جمعی آن، به شدت مورد توجه اندیشمندان زمینه‌های گوناگون علوم انسانی و اجتماعی قرار گرفته است (داوید و بارتال، ۲۰۰۹: ۳۵۴). در این میان، هویت ملی به دلیل تأثیر زیادش در تمامی حوزه‌ها، مهم‌ترین، فراگیرترین و درعین حال مشروع‌ترین سطح هویت، در تمامی نظام‌های اجتماعی است (حیدری، ۱۳۸۳ به نقل از محمودی، ۱۳۹۸: ۶۱). هویت ملی، پدیده‌ای نسبتاً جدید و چندبعدی است که بر مبنای مؤلفه‌هایی همچون فرهنگ، اجتماع، سیاست، تاریخ، زبان و غیره استوار است. در واقع هویت ملی، با ایجاد هم بستگی میان افراد یک جامعه، آن‌ها را از جوامع دیگر جدا می‌سازد (علوی مقدم و افراسیابی، ۱۴۰۰: ۱۴۷). همچنین، هویت ملی می‌تواند در نزدیک کردن اقشار مختلف یک جامعه به همدیگر، با وجود تفاوت‌های اعتقادی_مذهبی تأثیرگذار باشد (کالین و صدیقی، ۲۰۲۰: ۶۰)؛ بنابراین هویت ملی مسئله حائز اهمیت است که باید بدان پرداخته شود. در این راستا مدارس نقش به‌سزایی را می‌توانند ایفا کنند؛ چراکه مدارس، بخش اساسی جامعه ما را تشکیل می‌دهند و برای انتقال دانش و ارزش‌ها، بسیار مهم هستند (فلاشه و ادموندز، ۲۰۲۱: ۲۹۸) از طرفی کتاب‌های درسی نیز، اهمیت بسیار زیادی، در انتقال مطالب و مفاهیم دارند؛ چراکه مهم‌ترین منبع محتوایی، به شمار می‌روند (دهقان‌منشادی و شاهرخی‌نیا، ۱۴۰۰: ۴۷). در این میان نیز، کتب مطالعات اجتماعی اهمیت بیشتری در شکل‌دهی هویت ملی در دانش‌آموزان دارد؛ چراکه این کتب درهم‌تنیدگی بیشتر با حفظ و بازتولید هویت ملی و همچنین تقویت انسجام و اتحاد

ملی دارد (فیاض و ایمانی قوشچی، ۱۳۸۹: ۲۹) و در بحث نظام آموزشی ملی، آموزش تحصیلی مباحث اجتماعی، برای تشکیل شهروندان خوب، بخش جدایی ناپذیر از آن است (ماریتی و همکاران، ۲۰۲۱: ۱۱۰).

هویت ملی نوعی هویت اجتماعی است (ویندري، ۲۰۲۱: ۸۱) و به عنوان یک مقوله اجتماعی، در جامعه بسیار اهمیت دارد (وارا و همکاران، ۲۰۲۱: ۲۰۵۲) و فقدان آن بحران‌های کلانی را، وارد متن جامعه می‌کند؛ از جمله این بحران‌ها را می‌توان در از بین رفتن انسجام گروه‌های فرهنگی و اجتماعی در جامعه، تشدید درگیری‌های قومی و نژادی، مواجه ساختن امنیت داخلی با تهدید، تخریب فرهنگ و ارزش‌های بومی جامعه و در نهایت ایجاد مشکل برای امنیت ملی کشور برشمرد (داوودی و ملکی، ۱۳۹۳: ۱۷) که مسلماً این موارد ضرورت وجود هویت ملی را در سطح جامعه می‌رساند؛ چراکه اثرات بسیاری در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیره دارد و از جمله مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: دستیابی به وفاق ملی و وحدت ملی، گسترش و نوسازی هویت فرهنگی، ثبات، توسعه، پیشرفت و توفیق جامعه مدنی و غیره (آسمان‌دره و بخت، ۱۴۰۰: ۸).

با عنایت به توضیحات فوق که ضرورت پرداختن به موضوع هویت ملی را در دانش‌آموزان آشکار کرد و با توجه به این‌که مدارس و محتوای دروس در این راستا بسیار مهم هستند، برای بررسی وضع موجود، هدف تحقیق آن است که به وسیله تحلیل محتوای مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، میزان توجه به هویت ملی، مورد کنکاش قرار بگیرد.

سؤال‌های تحقیق

- ۱- تا چه میزان به ابعاد هویت ملی، در کتب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول توجه شده است؟
- ۲- تا چه میزان، به ضریب اهمیت هر کدام از ابعاد هویت ملی، در سطح کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، توجه شده است؟

پیشینه پژوهش

نیاز توجه هرچه بیش‌تر به مقوله هویت ملی، موجب آن شده است تا تحقیقات زیادی در راستای آن، در کتب درسی صورت بگیرد که به چند مورد آن اشاره می‌کنیم: محمودی (۱۳۹۸)، کتب درسی پایه دوازدهم را از حیث هویت ملی مورد بررسی

قرار داده و به این نتیجه رسیده است که به برخی از ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی توجه کمی شده و کتب درسی علوم انسانی نسبت به سایر رشته‌ها، توجه بیش‌تری به مقوله هویت ملی داشته است.

محمدی و همکاران (۱۳۹۷)، پژوهشی با عنوان «جایگاه هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران» انجام دادند؛ یافته‌ها حاکی از این بود که بیش‌ترین مقدار ضریب اهمیت، مربوط به کتب درسی پایه سوم ابتدایی و کم‌ترین مقدار، مربوط به پایه دوم ابتدایی است.

ایشانی و حاجی‌حسین (۱۳۹۶) نیز، پژوهشی با عنوان «نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی (با تأکید بر فرهنگ و میراث فرهنگی)» انجام دادند؛ نتایج بیانگر آن بود که میزان توجه به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی در سطح این کتب، در سه‌پایه موردبررسی یکسان نیست و بیش‌ترین توجه به این ابعاد و مؤلفه‌ها، مربوط به پایه اول دبستان است.

هاشمی و قربان‌علی‌زاده (۱۳۹۳) نیز، کتب مطالعات اجتماعی را از لحاظ هویت ملی، موردبررسی قرار دادند؛ نتایج پژوهش نشان داد که در بین ابعاد هویت ملی، بعد ارزش‌های ملی با مقدار ۵۳۸ مورد، بیش‌ترین و بعد نماد ملی با مقدار ۸۴ مورد، کم‌ترین فراوانی را به خود اختصاص دادند.

نجارنهندی و قربان‌علی‌زاده (۱۳۹۳) نیز، پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی مطالعات اجتماعی)» انجام دادند؛ یافته‌های پژوهش، بیان‌گر آن بود که به مقوله هویت ملی در هر دو کتاب مطالعات اجتماعی با تألیف جدید و قدیم، به‌طور نامتوازن اشاره شده است.

مبانی نظری و چارچوب مفهومی

هویت، چیرستی هر چیزی است که به انسان مربوط می‌شود و منظور از آن، مجموعه‌ای از خصوصیات نسبتاً پایدار است که کسی که دارای آن است به اعتبار آن، از دیگران متمایز می‌شود (محمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱). نیاز به وابستگی، ریشه‌ای ذاتی یا غریزی در انسان دارد و برآورده شدن این نیاز موجب خودآگاهی فردی او می‌شود (مجتهدزاده، ۱۳۸۹: ۹).

هویت، در دو بعد هویت فردی و هویت جمعی موردبحث واقع است. در علوم اجتماعی بر هویت گروهی و اجتماعی تأکید می‌شود. هویت اجتماعی نشان‌دهنده این

است که هر گروه و جامعه‌ای یک هویت خاصی دارد که آن گروه و جامعه را از سایر گروه‌ها و جوامع متمایز می‌کند (محمودی، ۱۳۹۸: ۶۱). هویت اجتماعی، به معنای ویژگی‌هایی است که از طرف دیگران به یک فرد نسبت داده می‌شود. این ویژگی‌ها را می‌توان نشانه‌هایی تلقی نمود که تعیین می‌کند هر شخص معینی، اساساً چه کسی است؛ درعین حال نیز این ویژگی‌ها شخص مذکور را به افراد دیگری مربوط می‌کند که همین خصوصیات و کیفیات را دارند (آمره، ۱۳۹۹: ۱۵۷).

از نظر جنکینز هویت اجتماعی، درک ما از این مطلب هست که چه کسی هستیم و دیگران کیستند و از آن طرف، درک دیگران از خودشان و افراد دیگر چیست. از این رو هویت اجتماعی نیز ذاتی نیست و محصول توافق و عدم توافق است و می‌توان در باب آن نیز، به چون و چرا پرداخت (جنکینز، ۱۳۸۱: ۷). تاجفل، در نظریه خود بین هویت اجتماعی و عضویت گروهی رابطه ایجاد می‌کند و عنصر تعلق در نظریه‌ی وی محوریت دارد؛ او عضویت گروهی را شامل سه عنصر می‌داند: الف) عنصر معرفتی یا شناختی که به میزان آگاهی شخص به متعلق بودن در یک گروه برمی‌گردد. ب) عنصر ارزشی که شامل محاسباتی می‌شود که فرد درباره‌ی پیامدهای مثبت و یا منفی عضویت گروهی دارد. ت) عنصر عاطفی و احساسی که به میزان احساسات نسبت به یک گروه و نیز افراد دیگری که رابطه ویژه‌ای با آن گروه دارند، اشاره دارد (جعفری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۷). بر همین مبنا هویت اجتماعی عبارت است از: برداشت یک فرد از خود به نسبت شناخت و آگاهی از عضویت در یک گروه، به همراه بعد ارزشی و احساسی مرتبط با آن عضویت (تاجفل، ۱۹۸۷: ۶۳). در واقع می‌توان گفت هویت اجتماعی را نوعی خودشناسی فرد در رابطه با دیگران دانست که این فرایند مشخص می‌کند که فرد از لحاظ روان‌شناسی و اجتماعی کیست و چه جایگاهی دارد (تاجیک، ۱۳۸۴: ۵۲ به نقل از محمودی، ۱۳۹۸: ۶۱).

هویت ملی نیز، به‌عنوان نوع خاصی از هویت جمعی و اجتماعی بسیار بااهمیت است (موسی‌آبادی و فخراسلام، ۱۳۹۸: ۳۹) که تعاریف مختلفی از آن به میان آمده است. هویت ملی به‌عنوان یک محصول اجتماعی است که معنای خود را در فرایند اجتماعی‌شدن و تعاملات روزمره افراد، تشکیل می‌دهد (بریاندا و آزماواتی، ۲۰۲۱: ۲۴). هویت ملی، احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی و در میان مرزهای تعریف‌شده سیاسی است که مهم‌ترین عناصر و نمادهای ملی که سبب شناسایی و تمایز می‌شوند عبارت است از: سرزمین، دین و آیین، آداب و مناسک،

تاریخ و زبان و ادبیات، مردم و دولت که در درون یک اجتماع ملی، میزان تعلق و وفاداری اعضا به هر یک از عناصر و نمادهای مذکور، شدت احساس هویت ملی آن‌ها را مشخص می‌سازد (زاهد، ۱۳۸۹ به نقل از محمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱). اسمیت، هویت ملی را بازتولید و بازتفسیر دائمی الگوها و ارزش‌ها، نمادها و خاطره‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌هایی می‌داند که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهند و هویت افراد با توجه به این میراث و عناصر فرهنگی مشخص می‌شوند (جعفرزاده‌پور، ۱۳۸۹: ۳۵ به نقل از هاشمی و قربان‌علی‌زاده، ۱۳۹۳: ۴۹). آبل نیز هویت ملی را شاخصه‌ای از هویت جمعی می‌داند که منابع سرزمینی را با عناصر فرهنگی، اقتصادی و حقوقی-سیاسی ترکیب می‌کند (آبل، ۲۰۰۵: ۱۰).

ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی

با عنایت به مطالب گفته‌شده، می‌توان ابعاد و مؤلفه‌های مربوط به شاخصه هویت ملی را مورد بحث و بررسی قرارداد:

الف- زبان و ادبیات فارسی

یکی از ارکان هویت یک ملت، زبان مشترک و سرمایه ادبی آن‌ها است. این سرمایه ادبی شامل زبان مشترک، مشاهیر، نام‌آوران ادبی و میراث ادبی به‌جامانده است (فرهادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۱). همچنین، زبان و سرمایه ادبی به‌عنوان عنصر اصلی تمایزبخش، از مؤلفه‌های هویت ملی است. در این میان زبان فارسی و ادبیات آن، به‌عنوان دومین زبان اسلام، حامل فرهنگ و معارف اسلامی ایرانیان در طول تاریخ و زمینه‌سازی امین، برای شناسایی تعالیم اسلامی و شیعی است و از جمله بخش‌های آن، آثار ادبیات فارسی و خط و زبان فارسی است (چگینی، ۱۳۹۷: ۱۴۵).

ب- تاریخ

بعد تاریخی هویت ملی، به معنای وجود عواطف و احساسات منفی و مثبت نسبت به شخصیت‌های تاریخی، وقایع و حوادث است (معمار، ۱۳۸۷: ۲۷) و منظور از آن نوعی آگاهی مشترک از گذشته تاریخی و احساس دل‌بستگی به آن است که احساس سرنوشت‌پنداری عامل پیوند نسل‌ها است (پاشایی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۲۵). همچنین، تحولات و فرآیندهای تاریخی، در شکل دادن به احساس عمیق دل‌بستگی و تعلق به یک کشور، مؤثر است. خاطرات، رخدادها و حوادث، شخصیت‌ها و فراز و نشیب‌های تاریخی، در شکل دادن به انگاره‌های جمعی، تأثیرگذار هستند (ساعی، ۱۳۸۹: ۱۱۳).

ج- دینی

برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پابندی و وفاداری به آن و اعتقاد و تمایل به مناسک و آیین‌های مذهبی فراگیر، در فرایند شکل‌دهی به هویت ملی بسیار مهم است (محمودی، ۱۳۹۹: ۶۵). شاخص‌های بااهمیت این بعد نیز عبارت‌اند از: پابندی به جوهر دین و ارزش‌های بنیادین دینی، دل‌بستگی جمعی و عمومی به شعائر و مناسک دینی، مشارکت و تمایل عملی به ظواهر و آیین‌های مذهبی (حاجیان، ۱۳۷۹: ۱۹۲).

د- فرهنگ و میراث فرهنگی

بعد فرهنگ هویت ملی نیز، احساس یک گروه یا فرد نسبت به یک فرهنگ خاص است (احمدی، ۱۳۹۰: ۶۱ به نقل از میرفردی و سلامتیان، ۱۴۰۰: ۱۳۷). منظور از فرهنگ، مجموعه ذهنی و روانی مشترکی است که در گذشته تاریخی شکل گرفته و طی فرایند جامعه‌پذیری به نسل‌های بعدی منتقل شده و نسل‌های نوین آن را به‌عنوان میراث گذشته به ارث برده‌اند (ملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۹). فرهنگ علاوه بر بخش ذهنی دارای بخش عینی نیز بوده که برخی از آن به‌عنوان تمدن نام می‌برند و به‌صورت میراث فرهنگی که تمام ابعاد فرهنگی هر نظام اجتماعی را دربر می‌گیرد، در اختیار یک جامعه هستند (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۱۶ به نقل از ملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۹).

ه- اجتماعی

هویت ملی در ارتباط با کیفیت روابط اجتماعی فرد، با نظام کلان اجتماعی است (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۱۴ به نقل از ملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۹). از نظر اجتماعی نیز، هویت ملی سازه‌ای چندبعدی است که شامل مواردی مثل طبقه‌بندی خود به‌عنوان عضو یک گروه ملی، داشتن حس تعلق نسبت به گروه ملی، دانش مربوط به تاریخ، رهبران و سنن ملت و هیجانات و عواطف ملی است (تارتاوسکی، ۲۰۱۱ به نقل از ایمان‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۱).

و- سیاسی

بعد سیاسی هویت ملی برگرفته از مجموعه‌ای از هنجارها، امیال، خواسته‌ها، رفتار و شیوه تفکر است که در طول زمان شکل گرفته و بر همبستگی اعضای جامعه تأکید می‌کند (نظری، ۱۳۸۵: ۱۲۳ به نقل از میرفردی و سلامتیان، ۱۴۰۰: ۱۳۷). همچنین، هویت ملی در بعد سیاسی، در صورتی شکل می‌گیرد که افرادی که از لحاظ قانونی عضو یک نظام سیاسی هستند، از لحاظ روانی هم خود را اعضای آن نظام سیاسی بدانند؛ بنابراین عشق و علاقه‌ی قلبی به نظام سیاسی و مبانی ارزشی و مشروع آن، عامل عمده‌ای در تقویت هم‌بستگی و پیوند ملی خواهد بود (محمودی، ۱۳۹۸: ۶۱).

ز- اقتصادی

بعد اقتصادی هویت ملی نیز بسیار مهم بوده و زمانی تشکیل می‌شود که افرادی که متعلق به یک نظام سیاسی و اجتماعی واحد هستند، برای تحکیم و استحکام پایه‌های کشور در برابر تهدیدات و تحریم‌های بیگانگان، نسبت به اقتصاد و تولیدات کشور حس تعلق و وفاداری داشته باشند. از جمله شاخصه‌های مهم این بعد را نیز می‌توان در داشتن تعصب نسبت به تولید داخل، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، صرفه‌جویی و مصرف صحیح، برشمرد (نجان‌نهادی و قربان‌علی‌زاده، ۱۳۹۳: ۷۹).

ح- ملیت

هویت ملی با مفهوم ملیت نیز رابطه تنگاتنگی دارد؛ چراکه هویت ملی زمانی تشکیل خواهد شد که یک جمع قبلاً تبدیل به یک ملت شده باشند؛ به طوری که دارای وحدت زبان، نژاد یا مذهب یا ترکیبی از آن‌ها باشند (قربانی، ۱۳۸۳: ۶۳). این بعد نیز دربرگیرنده شاخص‌هایی چون آشنایی با زبان رسمی کشور، آشنایی با تقویم رسمی کشور، آشنایی با اسامی ماه‌های کشور، علاقه‌مندی به جشن‌های ملی و آشنایی با پول رایج کشور و غیره است (معروفی و پناهی‌توانا، ۱۳۹۲: ۱۰۸).

ط- سرزمین

هویت ملی در وهله نخست زاینده محیط جغرافیایی هر ملت است؛ محیط جغرافیایی تبلور فیزیکی، عینی، ملموس و مشهود هویت ملی به حساب آمده و دل‌بستگی و تعلق خاطر به سرزمین مادری که با مرزهای معین، مشخص می‌شود (گنجی، ۱۳۷۸: ۶۸). برای شکل‌گیری هویت واحد ملی، تعیین محدوده و قلمرو یک سرزمین مشخص، ضرورت تام دارد (ملکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۹).

شکل شماره ۱: هویت ملی و ابعاد آن

روش پژوهش

روش این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است. واحد تحلیل، صفحات (متون، پرسش‌ها، فعالیت‌ها و تصاویر) بود. تحلیل محتوا دارای سه مرحله اصلی: ۱- آماده‌سازی و سازمان‌دهی، ۲- بررسی پیام، ۳- پردازش داده‌ها است. کانون توجه این پژوهش، مرحله سوم، یعنی پردازش داده‌ها بود.

امروزه، برای تحلیل داده‌ها، روش‌های گوناگونی وجود داشته که پایه و اساس آن‌ها، بر درصدگیری از مؤلفه‌ها است. بایستی گفت، این روش‌ها مشکلات بسیار ریاضی مختص به خودشان را دارند که از اعتبار نتایج آن‌ها می‌کاهد. در این پژوهش، سعی بر آن شده است تا از روش جدیدتری که نشئت گرفته از نظریه دستگاه‌ها است، برای پردازش داده‌ها استفاده شود؛ این روش «آنتروپی شانون» نام دارد. تحلیل محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم دوره متوسطه اول، بر اساس این روش، بسیار دقیق‌تر و معتبرتر، انجام خواهد شد.

جامعه آماری پژوهش، کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم دوره متوسطه اول سال ۱۴۰۱-۱۴۰۰ است. نمونه آماری این پژوهش نیز، به جهت محدودیت جامعه آماری، برابر با جامعه آماری، در نظر گرفته شد.

کتب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، بر اساس شاخصه اصلی هویت ملی با نه بعد (زبان و ادبیات فارسی، تاریخ، سرزمین، فرهنگ و میراث فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، ملیت، دینی) که از بررسی شاخص‌های راهبردی ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۹) و مطالعه پژوهش‌های نجارنهادوندی و قربان‌علی‌زاده (۱۳۹۳)، معروفی و پناهی‌توانا (۱۳۹۲) و حاجیانی (۱۳۷۹) به دست آمده‌اند، مورد تحلیل قرار گرفتند. مؤلفه‌ها و مصادیق به کار گرفته شده نیز در جدول ۱ نشان داده شده است. برای تعیین روایی محتوایی، چک‌لیست در اختیار سه نفر از صاحب‌نظران و متخصصین قرار گرفت که مورد تأیید آن‌ها واقع شد. برای پایایی (اطمینان‌پذیری) ابعاد نیز، از روش بازبینی توسط دو نفر از متخصصین استفاده شد که مورد تأیید آن‌ها نیز قرار گرفت. پس از جمع‌آوری داده‌ها، با استفاده از چک‌لیست ابعاد هویت ملی، برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل، از روش آنتروپی شانون استفاده شد. این روش دارای سه مرحله است:

مرحله اول: ماتریس‌های فراوانی موردنظر باید به‌نحیج شود و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (1)$$

$$(i=1, 2, 3, \dots, m, j=1, 2, \dots,)$$

F = فراوانی مؤلفه‌ها P = هنجار شده ماتریس فراوانی I = شماره پاسخگو

j = شماره مؤلفه‌ها m = تعداد پاسخگو n = تعداد مؤلفه‌ها

مرحله دوم: مقدار بار اطلاعاتی هر مقوله را باید محاسبه کرده و در ستون‌های مربوط قرار داده شود و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}] \quad (2)$$

$$(i=1, 2, 3, \dots, m, j=1, 2, \dots)$$

I = شماره پاسخگو $k = \frac{1}{\ln M}$ Ln = لگاریتم j = شماره مؤلفه

E_j = بار اطلاعاتی

P = هنجار شده ماتریس فراوانی n = تعداد مؤلفه m = تعداد پاسخگو

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی نشانگرها، ضریب اهمیت هر یک از نشانگرها محاسبه می‌شود. هر نشان‌گری که دارای بار اطلاعاتی بیش‌تری باشد، از درجه اهمیت W_j بیش‌تری برخوردار است.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{i=1}^m E_j} \quad (3)$$

E_j = بار اطلاعاتی n = تعداد مؤلفه

W_j = درجه اهمیت j = شماره مؤلفه

بایستی اشاره کرد که در محاسبه مقدار E_j، مقادیری که P_{ij} آن‌ها برابر صفر بودند، به جهت بروز خطا، با عدد بسیار ناچیز ۰.۰۰۰۰۱ جایگزین می‌شدند.

یافته‌های پژوهش

سؤال اول پژوهش: تا چه میزان به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول توجه شده است؟

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی توجه به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی، در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول

فراوانی‌ها		پایه‌های تحصیلی		ابعاد و مؤلفه‌ها	
فراوانی بعد	فراوانی مؤلفه	هفتم متوسطه اول	ششم ابتدایی	مؤلفه	بعد
۹	۸	۳	۵	علاقه و افتخار به خط و زبان فارسی	زبان و ادبیات فارسی
	۱	۰	۱	علاقه‌مندی به آثار ادبیات فارسی	

۴۹	۱۵	۴	۱۱	آشنایی با حکما و دانشمندان ایران	تاریخ
	۲۴	۶	۱۸	دانش تاریخی (آگاهی از حوادث و شخصیت‌های تاریخی)	
	۱۰	۳	۷	تعلق خاطر تاریخی (احساس و عاطفه مثبت یا منفی نسبت به حوادث و وقایع و شخصیت‌های تاریخی)	
۲۸	۷	۲	۵	علاقه و افتخار به مرزوبوم ایران (محدوده جغرافیایی)	سرزمین
	۱۹	۴	۱۵	تمایل به دفاع از میهن، در برابر تجاوز بیگانگان	
	۲	۲	۰	علاقه به پرچم و سرود ملی جمهوری اسلامی ایران	
	۰	۰	۰	ترجیح منافع ملی بر منافع قومی	
۱۰۸	۳۲	۲۲	۱۰	آشنایی با میراث فرهنگی	فرهنگ و میراث فرهنگی
	۳۰	۱۷	۱۳	آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی	
	۱۴	۵	۹	تعلق خاطر به نمادها و اسطوره‌های ملی	
	۱۹	۱۱	۸	آشنایی با فرهنگ و روش زندگی ایرانی	
	۱۰	۸	۲	احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی ایرانی	
۲۷	۳	۰	۳	تلفی از نقش تاریخی و رسالت جهانی ایران	اجتماعی
	۴	۲	۲	علاقه به مردم ایران	
	۱	۱	۰	تلفی فرد از صفات مردم ایران	
	۱	۱	۰	تلفی فرد از میزان ایرانی بودن خودش	
	۴	۱	۳	ترجیح مردم ایران، نسبت به سایر مردم دنیا	
	۱۷	۸	۹	احساس وجود انسجام، هم‌بستگی و هم‌دلی بین مردم ایران	
۵	۱	۰	۱	نگرش نسبت به شرایط زندگی در ایران	سیاسی
	۳	۲	۱	تلفی از تأثیرگذاری ایران، در منطقه و جهان	
	۱	۰	۱	تلفی از مستقل بودن کشور	
	۰	۰	۰	احساس غرور و رضایت از ایرانی بودن	
۳۶	۶	۵	۱	تعهد به اهداف سند چشم‌انداز کشور	اقتصادی
	۷	۶	۱	داشتن تعصب نسبت به تولیدات داخلی	
	۱۰	۴	۶	حمایت از کار و سرمایه ایرانی	
	۱۳	۷	۶	صرفه‌جویی صرف صحیح	

۸	۱	۱	۰	آشنایی با زبان رسمی کشور	ملیت
	۰	۰	۰	آشنایی با تقویم رسمی	
	۰	۰	۰	آشنایی با واحد پول رایج کشور	
	۷	۴	۳	علاقه‌مندی به جشن‌های ملی	
	۰	۰	۰	آشنایی با اسامی ماه‌های ایرانی	
۱۳	۷	۳	۴	پایبندی به جوهر دین و ارزش‌های بنیادین دینی	دینی
	۳	۲	۱	دل‌بستگی جمعی و عمومی به شعائر و مناسک دینی	
	۳	۱	۲	مشارکت و تمایل عملی به ظواهر و آیین‌های مذهبی	
۲۸۳	۲۸۳	۱۳۵	۱۴۸	جمع کل	

نتایج جدول ۱، نشان می‌دهد، مجموع واحدهای ضبط و شمارش شده ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی، در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم دوره متوسطه اول، از مجموع ۱۳۳۱ واحد گزاره (متون، تصاویر، فعالیت‌ها و پرسش‌های) موجود در جامعه آماری، ۲۸۳ واحد بوده است. مطابق جدول ۱، بعد فرهنگ و میراث فرهنگی با مقدار ۱۰۸ مورد، در میان کتب مورد بررسی، بیش‌ترین فراوانی را دارد. در تحلیل کتاب مطالعات اجتماعی پایه هفتم محرز شد که بیش‌ترین توجه به مؤلفه آشنایی با میراث فرهنگی، با مقدار ۲۲ مورد شده است که بیش‌تر در قالب تصاویر، اعم از تصاویر، قلعه فلک الافلاک، تخت جمشید، کاخ گلستان و غیره است. مؤلفه بعدی بعد فرهنگ که توجه بیش‌تری بدان شده است، آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی است که در مطالعات اجتماعی هفتم با مقدار ۱۷ مورد، بدان عنایت بیش‌تری شده است که این مورد نیز بیش‌تر در قالب تصاویر، اعم از تصویر امام خمینی (ره)، شهید سردار سلیمانی، شهید حسین فهمیده و غیره است. بقیه مؤلفه‌ها نیز به ترتیب به آشنایی با فرهنگ و روش زندگی ایرانی با مقدار ۱۹ مورد، تعلق خاطر به نمادها و اسطوره‌های ملی ۱۴ مورد، احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی ایرانی ۱۰ مورد و تلقی از نقش تاریخی و رسالت جهانی ایران ۳ مورد اشاره شده است.

در بررسی بعد تاریخ می‌توان اشاره کرد که مردمان ایران طبق تاریخ، به کشور خود علاقه‌مند بوده و همواره دوستدار هویت خویش بودند. این بعد، بعد از بعد فرهنگ و میراث فرهنگی با مقدار ۴۹ مورد، مورد عنایت بیش‌تری در سطح کتب مورد بررسی بودند. مطابق جدول ۱ دانش تاریخی در کتاب مطالعات اجتماعی ششم با مقدار ۱۸ مورد، در قالب متون، اعم از شخصیت‌هایی چون شاه‌عباس، شاه اسماعیل، داریوش و

غیره توجه بیش‌تری داشته است. همچنین به مؤلفه آشنایی با حکما و دانشمندان ایران، بعد از مؤلفه دانش تاریخی با ۱۱ مورد، در کتاب ششم عنایت بیش‌تری، در قالب معرفی دانشمندانی چون خیام، ابوعلی سینا، جابر بن حیان و غیره، شده است. در ادامه نیز به بعد تعلق خاطر تاریخی ۱۰ مورد اشاره شده است.

بعد اقتصادی نیز مطابق جدول ۱، با مقدار ۳۶ مورد بعد از ابعاد فرهنگ و میراث فرهنگی و تاریخ، مورد عنایت بیش‌تر کتاب‌های مطالعات اجتماعی ششم و هفتم بوده است؛ به طوری که به مؤلفه‌ی مصرف صحیح با مقدار ۱۳ مورد، در قالب سؤالاتی مثل، «آیا می‌دانید یکی از مشکلات بزرگ دنیای امروز مصرف بی‌رویه است؟» و یا در قالب متونی چون «مسئولیت‌های مصرف‌کننده» و در قالب فعالیت‌هایی مثل توضیح آسیب‌های اخلاقی مصرف بی‌رویه، بدان تأکید شده است. همچنین در ادامه نیز به بحث صرفه‌جویی با مقدار ۱۰ مورد در کتاب ششم در قالب متونی چون به کار بندیم، مثل «یادداشت مواردی که یک ماه در آن صرفه‌جویی کردید» و یا در قالب سؤالی با عبارت «آیا در زمان شما مردم صحبتی از صرفه‌جویی در کمبود آب کرده‌اند؟» در قسمت کاربرگ‌ها توجه شده است. در ادامه نیز به مؤلفه‌ی حمایت از کار و سرمایه ایرانی با ۷ مورد و داشتن تعصب نسبت به تولیدات داخل با مقدار ۶ مورد، با نشان‌دادن تصاویری از کارخانه‌ها، کارگران و تولیدی‌ها و همچنین در قالب متون با عبارت‌های همچون «حمایت از کار و سرمایه ایرانی و خرید و استفاده از کالاهای مشابه خارجی سبب بیکار شدن هم‌وطنان می‌شود» بدان تأکید کرده‌اند.

به گواه تاریخ، ملت ایران از دیرباز عاشق خاک، وطن و سرزمین خود بودند و حتی برای آن نیز جان‌فشانی کردند. در این راستا مطابق جدول ۱، به بعد سرزمین بعد از ابعاد فرهنگ، تاریخ و اقتصاد با مقدار ۲۸ مورد، توجه بیش‌تری شده است. مؤلفه تمایل به دفاع از میهن، در برابر تجاوز بیگانگان، در میان سایر مؤلفه‌ها، در کتاب مطالعات اجتماعی ششم مورد توجه بیش‌تری در قالب‌های تصاویر، اعم از تصاویر آزادی خرمشهر، صحنه‌هایی از جنگ و غیره و در قالب متون مختلف در اواخر کتاب و همچنین در قالب فعالیت و کاربرگ، شده است. همچنین به مؤلفه‌ی علاقه و افتخار به مرزوبوم ایران با آوردن تصویری از مرزبانان و در قالب متونی چون «مرزبانان پرتلاش در راه حفاظت از میهن به کشور خدمت می‌کنند» بدان اشاره شده است؛ اما به بقیه مؤلفه‌ها اعم از علاقه به پرچم و سرود ملی با مقدار ۲ مورد و ترجیح منافع ملی بر قومی با صفر مورد یا توجه کمی شده است و یا اشاره نشده است.

مطابق جدول ۱، توجه به بعد اجتماعی با مقدار ۲۷ مورد بعد از ابعاد فرهنگ، تاریخ، اقتصاد و سرزمین است که به مؤلفه احساس وجود انسجام، هم‌بستگی و هم‌دلی با مقدار ۱۷ مورد به‌خصوص در کتاب مطالعات اجتماعی ششم، در قالب سؤالاتی درباره اتحاد مردم ایران در قبال استعمارگران و همچنین متون و تصاویری از انسجام ملت در ۸ سال دفاع مقدس، اشاره شده است؛ اما به مابقی مؤلفه‌ها یا توجه نشده است و یا کم‌تر توجه شده است.

بعد دینی نیز مطابق جدول ۱، با مقدار ۱۳ مورد از دیگر ابعاد هویت ملی است که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی ششم و هفتم بدان اشاره شده است. در میان مؤلفه‌های آن، به مؤلفه پایبندی به جوهر دین و ارزش‌های بنیادین دینی با مقدار ۷ مورد بیش از سایرین، در قالب متونی چون اخلاق و معنویت و تصاویری چون حلقه‌های قرآنی و غیره توجه شده است؛ اما به سایر مؤلفه‌ها توجه چندانی نشده است.

زبان و ادبیات فارسی از دیگر عناصر اصیل جامعه ایرانی است که در هویت‌دهی به ملت ایران، در طول تاریخ نقش گران‌بهایی را داشته است. در همین راستا مطابق جدول ۱، به بعد زبان و ادبیات فارسی در کتب موردبررسی، ۹ مورد اشاره شده است که به مؤلفه علاقه و افتخار به خط و زبان فارسی با مقدار ۸ مورد در قالب معنی کردن کلمات بیگانه و غیره، به‌طور چشم‌گیرتر نسبت به مؤلفه علاقه‌مندی به آثار ادبیات فارسی با مقدار ۱ مورد اشاره شده است.

از دیگر ابعاد موردبررسی هویت ملی نیز، بعد ملیت است که به مقدار ۸ مورد، بدان اشاره شده است. در میان مؤلفه‌های بعد ملیت نیز، به مؤلفه‌ی علاقه‌مندی به جشن‌های ملی با مقدار ۷ مورد در قالب متونی درباره عید نوروز و تصاویری در راجع به آن اشاره نموده است. به مابقی مؤلفه‌ها نیز یا توجه نشده است و یا کمتر توجه شده است. بعد سیاسی هویت ملی به ترتیب اشاره به ابعاد هویت ملی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی ششم و هفتم متوسطه با مقدار ۵ مورد، در ردیف آخر قرار دارد که می‌توان گفت به مؤلفه‌های آن در سطح کتب مذکور بسیار توجه کمی شده است و به مؤلفه‌های آن توجه چندانی، صورت نگرفته است.

سؤال دوم: تا چه میزان، به ضریب اهمیت هرکدام از ابعاد هویت ملی، در سطح کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، توجه شده است؟ آنچه اهمیت دارد اینکه برخلاف شمارش فراوانی‌ها، در روش شانون داده‌های به‌دست‌آمده باید هنجار شود، این روش از دقت ریاضی بالایی برخوردار بوده و اطلاعات بیش‌تری را در مورد تفسیر داده‌ها به دست می‌دهد؛ بنابراین، داده‌های فراوانی در جدول ۲ به‌صورت هنجار در آمده است.

جدول شماره ۲: داده‌های بهنجار شده (P_{ij}) حاصل از کتب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، برای ابعاد هویت ملی

ابعاد									پایه تحصیلی
دینی	ملیت	اقتصادی	سیاسی	اجتماعی	فرهنگ و میراث فرهنگی	سرزمین	تاریخ	زبان و ادبیات فارسی	
۰/۵۳۸	۰/۳۷۵	۰/۳۸۸	۰/۶۰۰	۰/۵۱۸	۰/۴۱۶	۰/۷۱۴	۰/۷۳۴	۰/۶۶۶	ششم ابتدایی
۰/۴۶۱	۰/۶۲۵	۰/۶۱۱	۰/۴۰۰	۰/۴۸۱	۵۸۳۰	۰/۲۸۵	۰/۲۶۵	۰/۳۳۳	هفتم متوسطه اول

در جدول ۲، داده‌های بهنجار شده هویت ملی، برحسب ابعاد هویت ملی آمده است. پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون، مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر یک از ابعاد به دست آمد. هر بعد که دارای بار اطلاعاتی بیش‌تری است، اهمیت بیش‌تری دارد.

جدول شماره ۳: مقادیر بار اطلاعاتی، ضریب اهمیت و رتبه‌های حاصل از کتب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، برای ابعاد هویت ملی

ابعاد									مقادیر بار اطلاعاتی (E_j) و ضریب اهمیت (W_j)
دینی	ملیت	اقتصادی	سیاسی	اجتماعی	فرهنگ و میراث فرهنگی	سرزمین	تاریخ	زبان و ادبیات فارسی	
۰/۹۹۵	۰/۹۵۴	۰/۹۶۴	۰/۹۷۰	۰/۹۹۹	۰/۹۷۹	۰/۸۶۳	۰/۸۳۴	۰/۹۱۸	مقدار بار اطلاعاتی (E_j)
۰/۱۱۷	۰/۱۱۲	۰/۱۱۳	۰/۱۷۴	۰/۱۷۹	۰/۱۷۶	۰/۱۵۵	۰/۱۴۹	۰/۱۶۴	مقدار ضریب اهمیت (W_j)
۷	۹	۸	۳	۱	۲	۵	۶	۴	رتبه (R)

نتایج جدول ۳، نشان می‌دهد، در محتوای کتب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی و هفتم دوره متوسطه اول، بعد اجتماعی با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۷۹ در رتبه اول، فرهنگ و میراث فرهنگی با مقدار ضریب ۰/۱۷۶ در رتبه دوم، بعد سیاسی با ضریب اهمیت ۰/۱۷۴ در رتبه سوم، بعد زبان و ادبیات فارسی با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۶۴ در رتبه چهارم، بعد سرزمین با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۵۵ در رتبه پنجم، بعد تاریخ با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۴۹ در رتبه ششم، بعد دینی با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۱۷ در رتبه هفتم، بعد اقتصادی با ضریب اهمیت ۰/۱۱۳ در رتبه هشتم و بعد ملیت با ضریب اهمیت ۰/۱۱۲ در رتبه نهم قرار دارد. با توجه به مقادیر ضرایب اهمیتی

به دست آمده در جدول ۳، بیشترین ضریب اهمیتی با مقدار ۰/۱۷۹ مربوط به بعد اجتماعی بوده و کمترین مقدار ضریب اهمیتی با مقدار ۰/۱۱۲ مربوط به بعد ملیت است؛ پس می‌توان نتیجه گرفت، ضرایب اهمیت ابعاد هویت ملی، در کتب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول یکسان نیستند.

بحث و نتیجه‌گیری

کتب درسی، از عناصر بسیار مهم در بحث تعلیم و تربیت دانش‌آموزان است؛ از طرفی یکی از رسالت‌هایی اصلی کتب درسی ایجاد حس وطن‌پرستی، عشق و دلبستگی نسبت به میهن است. بر این اساس، در پژوهش حاضر، سعی بر آن شد که تمامی ابعاد هویت ملی و مؤلفه‌های آن، در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم دوره متوسطه اول به روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گیرد. یافته‌های پژوهش نشان داد:

۱- به بعد فرهنگ و میراث فرهنگی، با مقدار ۱۰۸ مورد اشاره داشته که به‌خصوص به مؤلفه‌های آشنایی با میراث فرهنگی با مقدار ۳۲ مورد و به مؤلفه آشنایی با نمادها و اسطوره‌های ملی با ۳۰ مورد، آشنایی با فرهنگ و روش زندگی ایرانی با ۱۴ مورد، بیش‌تر توجه شده است؛ اما در این میان به مؤلفه تلقی از نقش تاریخی و رسالت جهانی ایران با ۳ مورد، کم‌تر اشاره شده است که بایستی به جهت تمدن کهن و فرهنگ اصیل ایران و تأثیری که می‌تواند در سطح جهانی داشته باشد، توجه بیش‌تری شود. به بعد تاریخی نیز، با مقدار ۴۹ مورد اشاره شده که به‌خصوص به مؤلفه‌های دانش تاریخی با مقدار ۲۴ مورد و آشنایی با حکما با مقدار ۱۵ مورد، توجه بیش‌تری شده است، اما به مؤلفه تعلق خاطر تاریخی با مقدار ۱۰ مورد، توجه کم‌تری شده است که بایستی برای ایجاد حس روحیه وطن‌پرستی و غرور ملی در دانش‌آموزان، نسبت به شخصیت‌ها و حوادث تاریخی، بدان توجه بیش‌تری شود. بعد اقتصادی نیز با مقدار ۳۶ مورد، بعد از این ابعاد قرار داشته و به مؤلفه‌های تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی توجه کم‌تری شده است که باید بدان عنایت بیش‌تری نمود تا بتوان فرهنگ حمایت از تولید داخل را در آن‌ها پرورش داد تا در برابر هرگونه تحریم‌ها و تهدیدات اقتصادی بیگانگان موفق شد. بعد سرزمین، از دیگر ابعاد هویت ملی است که به مقدار ۲۸ مورد، بدان اشاره شده است که به مؤلفه‌های علاقه به پرچم و سرود ملی با مقدار ۲ مورد و به ترجیح منافع ملی بر منافع قومی، هیچ موردی اشاره نشده است؛ که بایستی به جهت ایجاد حس وطن‌خواهی در دانش‌آموزان، از حیث ترجیح منافع ملی بر منافع قومی خود، در برهه‌های حساس کشور بدان توجه

کنند. به بعد اجتماعی هویت ملی نیز، در کتب مذکور به مقدار ۲۷ مورد اشاره شده است که به انواع مؤلفه‌های نگرش نسبت به زندگی در ایران، تلقی فرد از ایرانی بودنش، تلقی فرد از صفات مردم ایران و ترجیح مردم ایران به سایر مردم جهان، توجه کم‌تری شده است که باید با تقویت این مؤلفه‌ها دانش‌آموزان را وادار به تفکر در صفات غنی فرهنگ اصیل مردم ایران کرد و آن‌ها را نسبت به میهن علاقه‌مند کرد. به بعد دینی هویت ملی نیز ۱۳ مورد اشاره شده است که به مؤلفه‌های دل‌بستگی جمعی به شعائر دینی و مشارکت در آیین‌های مذهبی، توجه کمی شده است؛ با توجه بیشتر به این مؤلفه‌ها نیز می‌توان شعائر و مناسک دینی و آیین‌های مذهبی را رونق داد؛ تا بدین طریق، جامعه‌ای متدین و متعهد به دین و ارزش‌های دینی به بار آورد. به بعد زبان و ادبیات فارسی نیز به مقدار ۹ مورد توجه شده است؛ در این راستا نیز می‌توان با توجه بیشتر به مؤلفه‌ی علاقه‌مندی به آثار ادبیات فارسی، در ترغیب دانش‌آموزان به مفاهیم و مطالب غنی اشعار و متون فارسی کمک نمود. به بعد ملیت از ابعاد هویت ملی نیز ۸ مورد اشاره شده است که متأسفانه به مؤلفه‌های آن توجه کمی شده است؛ بنابراین باید کوشش کرد تا با عنایت بیشتر به مؤلفه‌های آن دانش‌آموزان را با برخی امور حاکم در جامعه ایرانی آشنا نمود. بعد سیاسی به‌عنوان آخرین بعد از هویت ملی به مقدار ۵ مورد، بدان در کتب مطالعات اجتماعی ششم و هفتم اشاره شده است که متأسفانه به مؤلفه‌های آن نیز توجه چندانی نشده است. با عنایت به مؤلفه‌های آن نیز می‌توان در بینش و بصیرت سیاسی نسبت به رخدادهای گوناگون به دانش‌آموزان کمک کرد؛ بنابراین، در حالت کل می‌توان گفت که به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های ششم ابتدایی و هفتم متوسطه اول، به‌طور متعادل و متوازن اشاره نشده است و به برخی ابعاد و مؤلفه‌ها کم‌تر توجه شده است.

۲- پس از تفسیر داده‌ها و محاسبه ضریب اهمیت در مرحله سوم روش شانون، نتایج گویای بار اهمیتی متفاوت بود که بعد اجتماعی با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۷۹ در رتبه اول، بعد فرهنگ و میراث فرهنگی با مقدار ضریب اهمیتی ۰/۱۷۶ در رتبه دوم، بعد سیاسی با ضریب اهمیت ۰/۱۷۴ در رتبه سوم، بعد زبان و ادبیات فارسی با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۶۴ در رتبه چهارم، بعد سرزمین با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۵۵ در رتبه پنجم، تاریخ با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۴۹ در رتبه ششم، دینی با مقدار ضریب اهمیت ۰/۱۱۷ در رتبه هفتم، اقتصادی با ضریب اهمیت ۰/۱۱۳ در رتبه هشتم و ملیت با ضریب اهمیت ۰/۱۱۲ در رتبه نهم قرار دارد.

نتایج تحقیق حاضر، با یافته‌های تحقیق محمودی (۱۳۹۸)، یکسان است؛ چراکه هردوی آن‌ها بیانگر این است که به هویت ملی در کتب موردبررسی به میزان کمی اشاره شده است، همچنین هردو تحقیق بیان می‌دارند که به بعد فرهنگ توجه بیشتری شده و به بعد سیاسی توجه کم‌تری شده است. از طرفی نیز هردو تحقیق تأکید دارند که به مؤلفه‌های «ترجیح مردم ایران نسبت به مردم دنیا» و «تلقی مثبت فرد از صفات مردم ایران» توجه کمی شده است. همچنین می‌توان گفت پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش ایشانی و حاجی‌حسین (۱۳۹۶) نیز، مطابق و هم‌سو است؛ زیرا هردو پژوهش انجام‌گرفته بیان‌گر آن هستند که به موضوع هویت ملی در سطح کتب موردبررسی به میزان یکسانی اشاره نشده است و درنهایت می‌توان گفت، یافته‌های پژوهش حاضر با یافته‌های پژوهش نجارنهادی و قربان‌علی‌زاده (۱۳۹۳) نیز، هم‌راستا است؛ چراکه هردو تحقیق بر اشاره نامتوازن موضوع هویت ملی، در کتب موردبررسی تأکید دارند. بر این اساس برای تقویت، رشد و پرورش هم‌دلی و هم‌بستگی در شرایط کنونی کشور، پرداختن متوازن و متعادل به ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی ضروری است.

پیشنهاد‌های پژوهش

- ۱- توجه بیش‌تر به پرچم، از طریق تصاویر و متون، به‌عنوان نماد ملی و توجه بیش‌تر به سرود ملی، در قالب فعالیت در کلاس و اجرای آن در کلاس، برای ایجاد حس یکپارچگی و هم‌دلی.
- ۲- پرداختن گه‌گانه و ساده به تمدن کهن و فرهنگ اصیل ایرانی_اسلامی و اثرگذاری که آن می‌تواند در سطح جهان داشته باشد.
- ۳- توجه بیش‌تر به تولیدات داخل و کار و سرمایه ایرانی، در قالب متون با ذکر مزایای حمایت از تولید و کار ایرانی و در قالب عکس، از کارخانه‌های داخلی، کارگران و دست‌اندرکاران امر تولید.
- ۴- توجه بیش‌تر به اهمیت ترجیح منافع ملی بر منافع محلی و قومی، در قالب متن و سؤالات و نقشی که آن می‌تواند به ایجاد هم‌بستگی کشور در برابر توطئه بیگانگان بینجامد.
- ۵- توجه بیش‌تر به برگزاری مناسک و شعائر دینی، از جمله عزاداری‌های ماه محرم و صفر و همچنین شب‌های قدر و غیره و لزوم توجه به اهمیت آن‌ها در زنده نگه‌داشتن دین و ارزش‌های دینی و انسانی.

۶- توجه بیش تر نسبت به زبان فارسی به عنوان زبان رسمی و واحد همه مردم ایران و توجه بیش تر نسبت به ادبیات فارسی و مفاهیم و مطالب غنی شاعران و ادیبان فارسی زبان.

۷- پیشنهاد می شود که برای معلمان دوره های مختلف آشنایی با موضوع هویت ملی، از جمله ضمن خدمت و غیره مهیا گردد؛ تا معلمان بتوانند با آموزش های لازمی که در این حیطه دیده اند، دانش آموزان را از این حیث، غنی سازند.

۸- پیشنهاد می شود که پژوهش های دیگری در حیطه ضرورت آشنایی و آموزش معلمان و کارکنان آموزش و پرورش با روش های آموزش مسئله هویت ملی به دانش آموزان، انجام شود.

۹- توصیه می شود که تحقیقات مشابهی با موضوع هویت ملی، در مورد سایر کتب درسی مقاطع مختلف تحصیلی، صورت گیرد.

۱۰- پیشنهاد می شود، پژوهشی تطبیقی درباره محتوای کتب درسی سایر کشورهای که در زمینه آموزش مسئله هویت ملی موفق بودند انجام شود؛ تا بتوان با استفاده از نتایج به دست آمده از این پژوهش در تهیه و تدوین کتب درسی استفاده کرد.

منابع

- آسمان دره، عبدالحمید؛ بخت، منصور (۱۴۰۰)؛ «راه کارهای ارتقای هویت فردی و ملی دانش آموزان»، *فصلنامه رویکردی نو در علوم تربیتی*، دوره ۴، شماره ۱: ۸-۱۵.
- امره، محمد (۱۳۹۹)؛ «مفهوم هویت ملی، از منظر جغرافیای سیاسی فضای مجازی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال ۲۱، شماره ۲: ۱۷۴-۱۵۷.
- ایشانی، طاهره؛ حاجی حسین، منیژه (۱۳۹۶)؛ «نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱۸، شماره ۲: ۱۳۱-۱۱۵.
- ایمان زاده، معصومه؛ فرخی، نورعلی؛ بهرامی، هادی (۱۳۹۸)؛ «تعیین روابط ساختاری بین سرمایه روان شناختی و هویت ملی- اجتماعی با میانجیگری فرهنگ شهروندی دانش آموزان دختر دوره دوم دبیرستان»، *مجله روان شناختی اجتماعی*، دوره ۷، شماره ۵۱: ۱۱-۱.
- پاشایی، ماریا؛ علمی، محمود؛ ابراهیم پور، داوود (۱۴۰۱)؛ «تبیین رابطه اثرگذاری عدالت اجتماعی ادراک شده، بر میزان پایبندی جوانان شهرهای تبریز و بوکان به هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال ۲۳، شماره ۱: ۱۴۴-۱۲۵.

- جعفری، احمد؛ یزدانی، مرجان؛ فتادی، مجید (۱۳۹۳): «بررسی عوامل مرتبط با هویت ملی دانش‌آموزان متوسطه شهر کرج»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱۵، شماره ۵۸: ۱۴۷-۱۶۸.
- جنکینز، ریچارد دین (۱۳۸۱): «*هویت اجتماعی*»، ترجمه: تورج یاراحمدی، تهران: انتشارات شیرازه.
- چگینی، عباس (۱۳۹۷): «نقش هویت ملی، در مقابله با تهدیدات آینده»، *مجله سیاست دفاعی*، دوره ۲۷، شماره ۱۰۵: ۱۴۵-۱۷۳.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹): «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۲، شماره ۵: ۱۹۲-۲۲۸.
- داوودی، ابراهیم؛ ملکی، عباس (۱۳۹۳): «بحران هویت و تأثیر آن بر امنیت فرهنگی و اجتماعی در ایران»، *فصلنامه علمی مطالعات حفاظت و امنیت انتظامی*، دوره ۹، شماره ۳۰: ۱۷-۳۱.
- دهقان‌منشادی، منصور؛ شاهرخی‌نیا، مریم (۱۴۰۰): «تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی، بر اساس توجه به مهارت هوش هیجانی»، *فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*، دوره ۳، شماره ۱: ۴۷-۶۱.
- ساعی، منصور (۱۳۸۹): «بازنمایی ابعاد تاریخی و سیاسی هویت ملی، در تلویزیون جمهوری اسلامی ایران»، *دوفصلنامه پژوهش سیاست*، دوره ۵، شماره ۷: ۱۱۳-۱۴۲.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۹): «*شاخص‌های راهبردی ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی*»، ویرایش سوم.
- علوی‌مقدم، سیدبهنام؛ افراسیابی، مهدیه (۱۴۰۰): «مقایسه میزان حضور مؤلفه‌های هویت ملی، در کتاب‌های قدیم و جدید زبان انگلیسی نظام آموزش و پرورش رسمی ایران»، *فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران*، دوره ۱۶، شماره ۶۰: ۱۴۷-۱۷۴.
- فرهادی، عزیز؛ سینایی، سید عطاالله؛ احمدی، حمید (۱۴۰۰): «نقش لرها در تقویت هویت ملی در عصر پهلوی، با تأکید بر مؤلفه زبان فارسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال ۲۲، شماره ۴: ۹۱-۱۰۹.
- فیاض، ایران‌دخت؛ ایمان‌قوشچی، فریبا (۱۳۸۹): «بررسی نمادهای هویت ملی، در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی و ریاضی در سال تحصیلی ۸۸-۸۹»، *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، دوره ۶، شماره ۱۷: ۲۹-۶۳.
- قربانی، قدرت‌الله (۱۳۸۳): «هویت ملی از دیدگاه شهید مطهری»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۵، شماره ۱۸: ۶۳-۸۶.
- گنجی، محمدحسین (۱۳۷۸): «جغرافیای ایران گاهواره هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱، شماره ۱: ۶۸-۷۸.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۹): «دموکراسی و هویت ایرانی»، *سالنامه سیاسی و اقتصادی*، شماره ۲۲۱: ۹-۳۱.
- محمدی، مهدی؛ صفری، فرشته؛ جعفری‌هرندی، رضا (۱۳۹۷): «جایگاه هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران»، *دوفصلنامه علمی پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، دوره ۸، شماره ۲۹: ۱-۱۷.
- محمودی، سیروس (۱۳۹۸): «بررسی وضعیت مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال ۲۰، شماره ۲: ۶۱-۷۶.
- ---- (۱۳۹۹): «بررسی جایگاه هویت دینی و انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، *فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، دوره ۲۸، شماره ۴۷: ۱۵۹-۱۸۲.
- معمار، رحمت‌الله (۱۳۷۸): «*سنجش گرایش به هویت تاریخی*»، تهران: اداره کل مطالعات مرکز تحقیقات و سنجش برنامه‌ای سازمان صداوسیما.

- معروفی، یحیی؛ پناهی توانا، صادق (۱۳۹۲)؛ کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه و بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱۴، شماره ۳: ۱۰۸-۱۲۲.
- ملکی، سپیده؛ اسداللهی، مصطفی؛ شاهرودی، فاطمه (۱۳۹۵)؛ «بازنمایی هویت ملی ایران در طراحی گرافیک با تأکید بر عصر جهانی شدن»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱۷، شماره ۶۷: ۶۹-۸۲.
- موسی‌آبادی، رضا؛ فخراسلام، بتول (۱۳۹۸)؛ «بازتاب هویت ملی و مؤلفه‌های آن در شعر شاعران برجسته‌ی عصر معاصر»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۲۰، شماره ۷۷: ۳۹-۵۸.
- میرفردی، اصغر؛ سلامتیان، درنا (۱۴۰۰)؛ «بررسی رابطه هویت ملی و رفتار محیط زیستی در بین دانشجویان رشته‌های علوم انسانی دانشگاه شیراز»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال ۲۲، شماره ۸۸: ۱۳۷-۱۵۹.
- نجارنهندی، مریم؛ قربان‌علی‌زاده، مژده (۱۳۹۳)؛ «تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی»، *نشریه پژوهش‌های تربیتی*، شماره ۲۹: ۷۹-۱۰۱.
- هاشمی، سیدضیاء؛ قربان‌علی‌زاده، مژده (۱۳۹۳)؛ «هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱۵، شماره ۴: ۴۹-۷۱.
- Abela, Ma (2005); Shaping a National Identity: Malta in European Union, *International Journal of Sociology*, Volume 35, Issues 4: 10-27.
- Bonomi, Giampaolo; Gennaioli, Nicola; Tabellini, Guido (2021); Identity, Beliefs, And Political Conflict, *The Quarterly Journal of Economics*, Volume136, Issues4: 2371_2411.
- Briandana, Rizki; Azmawati, Azman. Azman (2021); The influx of national identity: “imagined communities” on Indonesian audience in Indonesia and Malaysia frontier, *Journal Studi Komunikasi*, Volume5, Issues1: 24_36.
- David, Ohad; Bar_tal, Daniel (2009); A Sociopsychological Conception of Collective identity: The Case of National identity as an Example, *Personality and Social Psychology Review*, Volume13, Issues4: 354_379.
- Flasche, Stefan; Edmunds, W John (2021); The role of schools and school-aged children in SARS-COV-2 transmission, *The Lancet Infectious Diseases*, Volume21, Issues3: 298_299.
- Kalin, Michael; Siddiqui, Niloufer (2020); National Identity, religious tolerance, and group conflict: Insights from a survey wxperiment in Pakistan, *Conflict Management and Peace Science*, Volume37, Issues1: 58_82.
- Leidy, Heather.J; Gwin, Jess A (2020); Growing up strong: The importance of physical mental and emotional strength during childhood and adolescence with focus on dietary factors, *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*, Volume45, Issues2: 1071_1080.
- Mariati, Mariati; Abbas, Ersis Warmansyah; Mutiani, Mutiani (2021); The Social Science Contribution Through Social Studies Learning, *The Innovation of Social Studies Journal*, Volume2, Issues2: 110_120.
- Tajfel, Henri (1987); *Social identity and intergroup relation*, New York: Cambridge University Press.
- Umana_Taylor, Adriana j; Kornienko, olga; Mcdermott, Elana R; Motti_Stefanidi, Frosso (2020); National identity development and friendship network dynamics among immigrant nonimmigrant youth, *Journal of Youth and Adolescence*, Volume49, Issues3: 706_723.
- Vaara, Eero; Tienari, Janne; Koveshnikov, Alexei (2021); From Cultural differences to Identity Politics: A Critical Discursive Approach to National Identity in Multinational Corporations, *Journal of Management Studies*, Volume58, Issues8: 2052_2081.
- Vosylis, Rimantas; Erentaite, Rasa; Klimstra, Theo (2021); The Material Context of Adolescent identity Formation: A Family Economic Stress Approach, *International Journal of Theory and Research*, Volume21, Issues3: 200_218.
- Windari, Tri (2021); National identity Attachment and its Variables, *Journal of International Womens Studies*, Volume22, Issues3: 81_95.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی